

mål¹+mæle

F og v, sted med stød og bornholmske både

Læerspørgsmål og svar på

side 2

Vi fylder rundt

Trods sølvstænkene i det gyldne hår står *Mål og Mæle* stadig stærkt. Læs lederen

side 6

Mærk verden og sproget gennem ord for pasta

side 9

Kongerøgelse, klassekamp og svindelnumre

Bladets medgrundlægger Ole Togeby afslører dunkle sider af bladets fortid

side 11

Mund til mund

Pernille Frost ser nærmere på en sprogligt vigtig kropsåbning

side 18

Frisisk frikvarter

Få indsigt i de tre forskellige frisiske sprog, som Sune Gregersen løfter ud af glemslens havgus

side 25

Nostalgisk quiz

Sprogviden ripper op i fortiden, både bladets egen og den almene

bagsiden

Spørgsmål og svar om
sprog

2

Jubilæumsleder

6

To sprogminutter

7

Pastatyper

9

Mål & Mæle i 50 år

11

Om at bruge mund

18

De glemte genboer

25

Sprogviden

32

Orion udtales Órion eller Oríon. Og på århusiansk OOOOOrion.

Ole Jensen

De glemte genboer

■ Et møde med de frisiske sprog

Af Sune Gregersen

Hvis man spørger hvilke nabosprog dansk har, vil de fleste nok umiddelbart tænke på tysk, svensk og norsk. Lidt længere hjemmefra – man kunne kalde dem sprogets genboer – finder vi blandt andet engelsk, hollandsk (nederlandsk) og polsk. Det er nok de færreste der vil komme i tanke om de frisiske sprog, selvom der tales frisisk umiddelbart syd for den dansk-tyske grænse. Indtil 1864 var frisisk endda et mindretalssprog i Danmark, eftersom en del af det frisiske område ligger i det tidligere hertugdømme Slesvig. I denne artikel skal vi se nærmere på de frisiske sprogs historie i Tyskland, Holland (Nederlandene) og Danmark.

Hvad er frisisk?

Frisisk er en undergruppe af den germanske sprogfamilie og dermed relativt tæt beslægtet med dansk. Hvor dansk dog hører til de nordgermanske sprog, hører frisisk til vestgermansk, og det er dermed tættere beslægtet med engelsk, hollandsk og tysk. Man regner normalt med tre moderne frisiske sprog: VESTFRISISK, som tales i provinsen Fryslân i Holland, ØSTFRISISK (eller saterlandsk), som tales i det lille område Saterland vest for Bremen, og NORDFRISISK, som tales på Helgoland og i Nordfriesland i det vestlige Slesvig. Til Nordfriesland hører blandt

andet vadehavsøerne Amrum, Föhr (Før) og Sylt (Sild) og byerne Bredstedt (Bredsted) og Niebüll (Nibøl) på fastlandet. I artiklen her bruger jeg de officielle stavemåder *Fryslân* og *Nordfriesland* når der henvises til de moderne områder i Holland og Tyskland, mens den danske stavemåde *Frisland* bruges som overbegreb for alle de oprindeligt frisiske områder.

De frisiske sprog i Tyskland befinder sig i dag i en yderst udsat position og har tilsammen ikke mere end 10.000 talere. Siden 1999 har frisisk været anerkendt som mindretalssprog i Tyskland, og på enkelte skoler i Nordfriesland og Saterland tilbydes der også undervisning på frisisk. Der er dog kun få børn der i dag vokser op med øst- eller nordfrisisk som første sprog, og UNESCOs atlas over truede sprog (*Atlas of the World's Languages in Danger*) fra 2010 klassificerer begge som »stærkt truede« (*severely endangered*). Til sammenligning står vestfrisisk med knap 400.000 talere og officiel status i Fryslân væsentlig stærkere. Vestfrisisk er her bl.a. et obligatorisk fag i skolen og det primære sprog på den lokale tv-station Omrop Fryslân. Men også vestfrisisk befinder sig i en usikker position over for et langt mere udbredt flertalssprog, nemlig hollandsk, og klassificeres af UNESCO derfor som

»udsat« (*vulnerable*). Men hvordan kan det være at de frisiske sprog allesammen er mindretalssprog – og at de tales i tre adskilte områder? (Se kortet på s. 31). For at kunne besvare disse spørgsmål må vi rejse tilbage i historien.

Friskisk i middelalderen

I middelalderen udgjorde friskisk et stort set sammenhængende sprogområde langs Vadehavets kyst og på de fleste beboede øer i Vadehavet. Den nordligste del af dette område lå i her-tugdømmet Slesvig, mens den største del – omtrent mellem floderne Vlie og Weser – var en selvstyrende del af det tysk-romerske kejserrige. Fra dette område stammer de middelalderlige frisiske kilder, som er bevaret i håndskrifter og dokumenter fra ca. år 1300–1500 e.v.t. Et eksempel på et manuskript fra denne periode – som normalt kaldes **OLDFRISKISK** – ses i Figur 1.

De bevarede oldfrisiske tekster har stort set allesammen juridisk karakter. Det drejer sig først og fremmest om lovtekster, men der er også bevaret retsprotokoller og testamenter. Disse er blandt andet vigtige for sproghistorien fordi man som regel kan tids- og stedfæste dem rimelig nøjagtigt. Et oldfriskisk testamente kan for eksempel begynde sådan her:

Int jeer Uus Heren tusent fyowerhondert ende een ende tachtich soe haed Aeda Keympa zoen Jonghama, kranck fan lichaem ende sond van sin ... macket syn lesta wulla ende testament.

»I det Herrens år tusind firehundrede og enogfirs [= 1481], da har Ade Keimpeazon Jongema, syg af legemen rask af sind ... lavet sin sidste vilje og testamente«

Vi får en hel del at vide af dette korte uddrag: hvornår testamentet er skrevet, at det handler om en vis Ade Keimpeazon Jongema, og at denne mand – trods legemlig svækkelse – mente at han stadig var *sond van sin* »rask af sind« og dermed i stand til at nedfælde sit testamente. Som de fleste andre oldfrisiske tekster stammer testamentet fra det moderne Fryslân i Holland. Der er ikke bevaret nogen middelalderlige frisiske tekster fra Slesvig, men på baggrund af blandt andet stednavne, arkæologiske fund og historiske krøniker har man konkluderet at nordfriserne må være indvandret sydfra til den slesvigske marsk i løbet af vikingetiden. I middelalderen havde nogle af friserne i Slesvig juridisk selvstyre, idet en del af det friskisktalende område – de såkaldte **UTLANDE** – ikke var underlagt Jyske Lov, men fulgte en egen friskisk ret.

Skiftet til hollandsk og nedertysk

I løbet af 1300- og 1400-tallet var de frisiske områder i det tysk-romerske kejserrige præget af politisk ustabilitet og flere krige. Dette førte efterhånden til at området mistede sit selvstyre. Det meste af den østlige del (Ostfriesland) blev et eget grevskab direkte under den tysk-romerske kejser i 1464, mens den vestlige del efter en række væbnede konflikter blev indlemmet i

Figur 1. Begyndelsen på et oldfrisisk lovhandskrift, det såkaldte 3. Emsingo-handskrift fra midten af 1400-tallet. Handskriftet stammer oprindeligt fra området omkring Emden i det nordvestlige Tyskland, men befinder sig i dag på arkivet Tresoor i Leeuwarden i Holland. Teksten er skrevet på oldfrisisk, men øverst på siden har nogen tilsyneladende ment at det var nødvendigt at tilføje en forklaring på latin: *ANTIQUUM IUS FRISICUM* 'en gammel frisisk lov'. (Illustration: eCodicesNL)

Holland i 1515. Disse politiske forandringer fik også sproglige følger, både i forhold til det skrevne og det talte sprog.

Den første sproglige konsekvens af de nye politiske forhold har med skriftsproget at gøre. Hvor man i middelalderen i vid udstrækning havde skrevet officielle dokumenter på frisisk, gik man nu over til at skrive på hollandsk (i vest) eller nedertysk (i øst). Fra perioden ca. 1500–1800 har vi derfor kun relativt få frisiske kilder. Dette har blandt andet den lidt spøjse konsekvens at vi faktisk ved mere om frisisk

sprog i 1400-tallet end i 1600- og 1700-tallet. Der findes dog sporadiske kilder fra tiden efter middelalderen. En af de vigtigste skikkelser er den vestfrisiske renæssancedigter Gysbert Japicx (1603–1666; se Figur 2 på næste side), som selv udviklede en frisisk ortografi, oversatte salmer og skrev digte på frisisk.

Fra det østfrisisk område er der overleveret endnu mindre fra denne periode, men vi har blandt andet en række ordlister og et bryllupsdigt fra 1632. For nordfrisisk begynder overleveringen omkring 1600. De ældste

Figur 2. Portræt af Gysbert Japicx fra 1637 af den vestfrisiske maler Matthijs Harings (1593–1667). Maleriet hænger i dag på Fries Museum i Leeuwarden. Gysbert Japicx gælder ikke blot som en af de vigtigste skikkelser i frisisk litteraturhistorie, men også som ophavsmand til det moderne vestfrisiske skriftsprog. Han havde dog kun begrænset succes i sin egen levetid, og hovedværket *Friesche Rymlerye* (»Frisisk rimeri«) fra 1668 blev først udgivet efter hans død. Illustration: Wikimedia Commons.

nordfrisiske tekster er to parallelle oversættelser – til to forskellige dialekter – af Luthers lille katekismus. De befandt sig tidligere i et håndskrift i stadsbiblioteket i Königsberg (nu Kaliningrad), men dette håndskrift menes at være gået tabt under 2. verdenskrig. Heldigvis findes der en afskrift af oversættelserne, så vi stadig kan studere dem i dag. Her er et eksempel fra udlægningen af det syvende bud:

*Dü Schäll egk stehle. Watt aß dett?
Ahntwürđ. Wy Schell Gott fröchty än
leff hah, dat wy üeß Naysten Sin gjiel
än güđ egk nemme*

»Du må ikke stjæle. Hvad vil det sige? Svar: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke tager vores næstes penge eller gods«

Tekstuddraget viser et af de mest karakteristiske kendetegn for nordfrisisk, nemlig nægtelsen *egk*. At den ligner den danske nægtelse *ikke*, er ingen tilfældighed – den er nemlig importeret fra dansk engang i middelalderen. Dette vender vi tilbage til nedenfor.

For det talte sprog fik det også konsekvenser at friserne mistede deres selvstyre. I løbet af de tre århundreder fra ca. 1500 til 1800 gik man i store dele af det oprindelige frisiske område over til at tale hollandsk eller neder-tysk, som var større sprog med højere prestige. Dette sprogskifte gik især ud over den østlige del af det frisiske område, som man kan se ved at sammenligne udbredelsen af frisisk i middelalderen og i dag (se kortet på side 31). Også i Holland og Slesvig skete der en gradvis indsnævring af det frisksktalende område. Resultatet blev at det der var middelalderens Frisland, i dag er opdelt i tre adskilte sprogområder, som har udviklet sig i forskellig retning. På grund af disse udviklinger – både lydlig, grammatisk og i forhold

BETYDNING	VESTFRISISK	ØSTFRISISK	NORDFRISISK (SYLT)
en, to, tre, fire	<i>ien, twa, trije, fjouwer</i>	<i>een, two, trjo, fjauer</i>	<i>jen, tau, trii, fjuur</i>
mor	<i>mem</i>	<i>māme</i>	<i>mooter</i>
far	<i>heit</i>	<i>babe</i>	<i>faađer</i>
hest(en)	<i>(it) hynder</i>	<i>(die) houngst</i>	<i>(di) hingst</i>
hus(et)	<i>(it) hûs</i>	<i>(dät) húus</i>	<i>(dit) hüs</i>
sprog(et)	<i>(de) taal</i>	<i>(ju) sproake</i>	<i>(di) spraak</i>
måske	<i>miskien</i>	<i>fillicht</i>	<i>mesken/filecht</i>
(slet) ikke	<i>(hielendal) net</i>	<i>(goar) nit</i>	<i>(gaar) ek</i>

Skema 1. Forskellige ord på vest-, øst- og nordfrisisk.

til ordforrådet – er moderne vest-, øst- og nordfrisisk blevet til selvstændige sprog som ikke uden videre er indbyrdes forståelige. Man kan få et indtryk af nogle af forskellene ved at sammenligne tre ordlister i Skema 1.

Generelt kan man sige at de frisiske sprogsamfund har holdt sig bedst i de områder hvor de var relativt afsondrede fra majoritetssproget. Dette gælder blandt andet vadehavsøerne og den lille »sprogø« Saterland i det nordvestlige Tyskland. Saterland er ganske vist ikke en rigtig ø, men der er tale om et meget sumpet område som indtil 1900-tallet var svært farbart. Vadehavsoen Wangerooge er et andet eksempel. Her var en dialekt af østfrisisk – nært beslægtet med dialekten i Saterland – det primære talesprog frem til midten af 1800-tallet. I 1855 blev øen dog ramt af en kraftig stormflod, og langt de fleste øboer blev evakueret til fastlandet. Dette førte hurtigt til at det lille frisiske sprogsamfund gik i opløsning og skiftede til tysk, og i løbet af kun få generationer var Wangerooge-dialekten

uddød. I 1890 var der kun ca. 30 talere tilbage, og i 1920'erne var der ikke mere end en håndfuld. Det sidste skriftlige vidnesbyrd på dialekten stammer fra 1935.

Dansk og frisisk i kontakt

Det oprindelige frisiske sprogområde er altså gradvis skrumpet ind siden middelalderen, og samtidig er de tilbageværende frisiske sprogsamfund blevet adskilt fra hinanden. Dette kan man på den ene side betragte som en trist historie om en lille sprogfamilies tilbagegang; på den anden side viser det frisiske eksempel også at mindretalssprog godt kan holde stand under de rette betingelser. Samtidig er frisisk også mægtig interessant fra et sprogvidenskabeligt perspektiv.

Som nævnt ovenfor har de tre frisiske hovedgrene gradvis udviklet sig til selvstændige sprog – vest-, øst- og nordfrisisk – og inden for disse er der igen ret markante dialektforskelle. Ved at studere ligheder og forskelle mellem de forskellige sprog og dialekter kan

Nogle låneord fra dansk i Sylt-nordfrisisk

aast ›ost‹
dreeng ›dreng‹
ek ›ikke‹
em ›øm‹
jööł ›jul‹
köör ›køre‹
sesken ›søskende‹
sjürt ›skjorte, trøje‹
ök ›øg, hoppe‹

man blandt andet sige noget om deres historiske kontakt med hinanden og med andre sprog. Her er særlig nordfrisisk spændende fra en dansk synsvinkel, idet der igennem flere århundreder var tæt kontakt mellem nordfrisiske og danske dialekter, først og fremmest sønderjysk. Denne kontakt viser sig blandt andet i en lang række låneord fra dansk i nogle af de nordfrisiske dialekter; se nogle eksempler fra Sylt-dialekten ovenfor. Derudover er der også en række grammatiske fælles-træk mellem nordfrisisk og dansk som menes at være et resultat af sprogkontakt. Blandt andet har nordfrisisk en udstrakt brug af retningspartikler i udtryk som *ap tu Denemark* ›op til Danmark‹ eller *ütj uun guard* ›ud i haven‹ (eksempler fra Föhr-dialekten).

Det antages at mange af de danske låneord og grammatiske konstruktioner i nordfrisisk har deres baggrund i et sprogskift: På et tidspunkt i middelalderen må en del af den dansktalende befolkning være gået over til at tale frisisk, og de har så at sige taget elementer af deres danske grammatik

og ordforråd med sig; noget lignende kendes fra andre eksempler på sprogskift rundt om i verden. Omvendt lader der til at have været væsentlig mindre nordfrisisk påvirkning af sønderjysk, mens begge sprog til gengæld udviser mange træk som må skyldes påvirkning fra nedertysk. Mange aspekter af denne sprogkontakt er dog ikke undersøgt til bunds. Desuden mangler en del af de øst- og nordfriske dialekter stadig grundlæggende beskrivelser. Her er der altså flere spændende opgaver der ligger og venter på fremtidige sprogforskere.

Sune Gregersen
ph.d., postdoc,

Institut for Skandinavistik, Frisistik og
Almen Sprogvidenskab (ISFAS),
Kiels Universitet

Figur 3. Kort over de frisisktalende områder i Holland og Nordtyskland i dag (de brune områder) og i middelalderen (de grå områder). Som det ses, er Saterland i Tyskland den sidste rest af et oprindeligt meget større østfrisisk område. Illustration: Wikimedia Commons, modificeret af Bo Nissen Knudsen.